

5. Friesen O. Runbrynet fran Timans i Roma / O. Friesen // Gotlandskt Arkiv. – Visby. – 1941. – № 13. – S. 7–14.
6. Wimmer L. De tyske Runemindesmærker / L. Wimmer // Aarboger. II R.kke. – 1894. – № 9. – S. 1–82.
7. Troeng J. A Semilic origin of some runes. An influential foreign presence in Denmark c. AD 200 / J. Troeng // Fornvannen: Journal of Swedish Antiquarian Research. – Stockholm, 2003. – № 98. – P. 289–305.
8. Looijenga Tineke Texts & contexts of the oldest Runic inscriptions / by Tineke Looijenga. – Inscriptions, Runic. 2. Runes – History. I. Title: Texts and contexts of the oldest Runic inscriptions. – Brill, Leiden, Boston, 2003. – 429 p.
9. Norges runetidskrifter / Utg. ved G. Storm. – Oslo : Norsk. 2007. – 885 p.; Fornvannen. Journal of Swedish Antiquarian Research. – 1906-2012. – Доступний з: <<http://fornvannen.se/fornvannen.html>>.
10. Kristel Zilmer Records and representations of Baltic Traffic in the Viking Age and the Early Middle Ages in Early Nordic sources/ Kristel Zilmer. – dissertationes philologiae Scandinavicae Tartuensis. – Tartu university: Press, 2005. – 401 p.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013.

A. Kurzenkova

INTERPRETATION OF THEORIES OF THE ORIGIN OF THE SCANDINAVIAN RUNES

We study the leading theory of the origin of the Scandinavian runes. Attempts have been made to derive it from the Latin, North Italian and from letters of the Nabatean variety of the Aramaic alphabets. The main focus is on the analysis of the provisions concerning the origin and development of the runic alphabet in the writings of the East and Nordic scientists.

Key words: the Scandinavian runes, the Elder Futhark, the Germans, the theory of the origin of runes, runolog.

УДК 930.1(477)"19"Грушевський

Н. І. Романцова

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ М.ГРУШЕВСЬКОГО. ПРОБЛЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ХХ СТ.

У статті розглянуто питання щодо аналізу українськими вченими ХХ ст. історичних поглядів М.Грушевського. Висвітлюються концептуальні аспекти та історіографічні оцінки наукової діяльності видатного вченого. У роботі показано стан висвітлення цієї проблеми в українських історіографічних дослідженнях. Зроблено висновок про те, що науковий доробок М.Грушевського потребує більш ретельного подальшого вивчення.

Ключові слова: історичні погляди, наукова концепція, народницький напрям, історіографічний аналіз, українські науковці, вчені діаспори, радянські історики.

Питання щодо історичних поглядів М. Грушевського не раз було предметом дослідження українських істориків ХХ ст. Тому є потреба характеризувати історіографічні оцінки дослідників щодо формування наукових поглядів історика, який надав поштовх подальшому розвитку української історичної науки. Це питання гостро дискутувалося історіографами ХХ ст. Зовсім протилежні погляди висловлювали радянські науковці та дослідники української діаспори.

Н. Полонська-Василенко, характеризує радянську історичну концепцію, підкреслила негативне ідеологічне сприйняття М. Грушевського істориками СРСР, які твердили, що він «заклятий ворог українського й руського народу, буржуазний націоналіст» [27, с. 51].

Л. Винар вказав на «історіографічну критику історичних досліджень М. Грушевського як «останнього могикана» народницького історіографічного напрямку» істориками-ревізіоністами (Д. Дорошенком, І. Кревецьким та Б. Крупницьким). Названі вчені, на думку дослідника, стверджували, що народницька концепція Михайла Сергійовича антидержавна, через що він недооцінював деяких історичних діячів [6, с. 102–103].

А. Жуковський звернув увагу на дослідницький інтерес Л. Винара як засновника грушевськознавства: «Саме доба Грушевського стоїть у центрі його історіографічних досліджень» [13, с. 29]. І. Гирич підкреслив, що «Л. Винар пропонував історіографію М. Грушевського розглядати як проміжний етап між суто народницькою історіографією В. Антоновича і його школи і державницькою історіографією В. Липинського та його послідовників, окресливши цю школу таким терміном як неонародництво» [8, с. 122].

С. Єкельчик, аналізуючи розвиток історичної науки в радянський період, з'ясував, що ідеологічне переродження сталінізму у самовизначеного спадкоємця Російської імперії: «передбачало реабілітацію доробку визначних дореволюційних російських і українських інтелектуалів». Тому «під час війни почали повертати Михайлу Грушевському роль патріарха української історіографії, хоча в тридцятих роках його засудили як буржуазного націоналіста і навіть «фашиста» [13, с. 87].

Загалом, історіографічні аспекти питання щодо висвітлення українськими істориками ХХ ст. наукових поглядів М. Грушевського не досліджувалися належно. Метою статті є аналіз стану вивчення в українській історіографії ХХ ст. питань формування історичних поглядів Михайла Грушевського.

Творче надбання вченого визначається його науковою концепцією. Історичні погляди М. Грушевського знайшли відображення в його основних працях: «Історія України-Руси», «Очерк истории украинского народа», «Ілюстрована історія України», засадничій теоретичній статті «Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», інших роботах. У них відзначаються історіософські та суспільно-політичні позиції вченого, його методологічні підходи.

Вивчаючи творчу спадщину М. Грушевського, дослідники висвітлювали питання становлення його наукових поглядів. У міжвоєнний період на це звернули увагу західноукраїнські історики І. Кревецький, В. Герасимчук, І. Крип'якевич, близький до них ідеологічно дослідник з української діаспори Д. Дорошенко, а також радянські науковці. Вчені розглядали цю проблему не лише з наукових позицій, але також й ідеологізовано. Особливо це відчувається в працях радянських авторів.

Учень М. Грушевського І. Кревецький, характеризує стару і нову українську історіографію, наводить приклад Михайла Сергійовича і його «ставлення до історичного факту як українського історика ХІХ – поч. ХХ вв.» [19, с. 163]. Розкриваючи особливості української історіографії, І. Кревецький наголошував, що вона за М. Грушевським: «з особливою увагою та симпатією спинялись на ... виступах народних мас» [20, с. 164].

В. Герасимчук, аналізуючи погляди М. Грушевського-історика, широко розглянув чинники, які визначали його наукову концепцію. зазначив, що головною його заслугою був висунутий: «на перший план ідейний чинник духово-культурного поглиблення нашого народного ества через піднесення наукою національної свідомості і національної культури». Дослідник висловив думку, що Михайло Сергійович «не тільки найсильніше зі всіх дотеперішніх істориків пов'язав невиразну, слабим пульсом бючу теперішність з перерваними й забутими та великими традиціями минувшини, але також

нові змагання Наддніпрянської і Галицької України звів в одно русло». Історик також наголошував, що М. Грушевський, «...скріплюючи патріотизм,єднав перетяті кордоном частини в один живий організм» [6, с.2].

В. Герасимчук звернув увагу на те, що його вчитель при написанні наукових праць користувався «генетично-емпіричним» методом. На думку львівського історика, М. Грушевський, «свою синтезу він будує з ряду численних посередніх елементів», враховуючи природні, духовні, суспільно-політичні, економічні чинники [7 с. 11].

І. Крип'якевич, характеризує історичні погляди М. Грушевського, відзначав їх національну спрямованість, інтерес вченого до вивчення української історії, прагнення вчителя пізнати історію українського народу, впевненість у його живучості і відродженні, незважаючи на колишній занепад [22, с. 19]. Історик наголошував, що Михайло Сергійович, на протигагу російській історичній концепції, вважав Київський княжий період українським [22, с. 20].

Серед представників української діаспори Д. Дорошенко одним з перших відзначив впровадження М. Грушевським нової схеми «історії українського народу на ціллім просторі його історичного життя на заселеній ним території, як один суцільний, нерозривний процес» [11, с. 187].

У першому виданні «Большой советской энциклопедии» 1930 р. було зазначено, що М. Грушевський «ставить своїм завданням обґрунтування самостійності українського народу і органічної неперервності його розвитку» [9, ст. 674].

Український історик-правник, науковий співробітник ВУАН В.Новицький у статті, опублікованій наприкінці 20-х років, до початку більшовицьких ідеологічних нападів, стверджував, що М. Грушевський здійснив «великий перегляд» питання про давньоукраїнську державність, яке «дуже широко обговорювали представники декількох наукових поколінь», бо воно «природньо займає визначне місце в нашій історіографії». На переконання дослідника, Михайло Сергійович «призвів у наш час майже до загального визнання органічно відокремленого українського національного історичного процесу» [25, с. 3].

Цікаву історіографічну оцінку наукових поглядів М. Грушевського дав Д. Багалій, який визнавав запропоновану тим схему історії України. Харківський історик підкреслював, що Михайло Сергійович «виставив гасло української національності з її правом на свою історію рідною мовою». За словами авторитетного історіографа, М. Грушевський «в основу ідеї української історії поклав тріяду, що нагадує гегеліянську – теза, антитеза й синтеза – утворення української національності, її занепад (денаціоналізація) і відродження» [1, с. 87].

Після утвердження в Україні тоталітарного режиму радянські історики на початку 30-х років ХХ ст. змушені були перейти в оцінці історичних поглядів М. Грушевського від наукової аргументації до ідеологізованих штампів, які не мали нічого спільного з наукою. Хоча протягом 30-х років ця ідеологізована критика історика була дещо «м'якою». С.Іваницький звинувачував М. Грушевського в тому, що той «тільки використовує для політичної боротьби об'єктивні історичні факти, висновки з них, – не більше» [16, с.115].

М. Петровський характеризує М. Грушевського як: «найкрупнішого з представників української буржуазно-націоналістичної історіографії» [27, с. 241]. Радянський історик, аналізуючи праці Михайла Сергійовича, підкреслив, що він «поширив, поглибив погляди свого вчителя» [29, с.8].

Пізніше, коли починався новий, більш потужний наступ сталінських ідеологів на М. Грушевського та його школу, у «Довідці директора Інституту історії партії при ЦК компартії України Ф.Ф Єневича «Про недоліки в роботі Інституту історії України Академії наук УРСР», яка була підготовлена в травні 1944 р., зазначалося, що критика «контрреволюційної концепції групи Грушевського ... була дуже слабою» [10, с. 124].

У статті директора Інституту історії України Академії наук УРСР О. Касименка «Розробка і висвітлення основних етапів історії України» була зроблена спроба «виправити» цю «похибку». Ця робота рясніла ідеологічними нападами на адресу М. Грушевського. Автор звинувачував його в тому, що історик як прихильник «буржуазно-націоналістичної схеми історії України» у своїх працях «робив негідні спроби, всупереч дійсній історії, ізолювати історію українського народу від історії російського» та протиставляв «їх один одному». У зв'язку з цим наголошувалося, що Михайло Сергійович «на догоду політичним намірам реакційного табору» фальсифікував історичну науку [18, с. 64]. Наголошувалося, що «буржуазно-націоналістичні концепції Грушевського ввібрали все найреакційніше в ідеології загниваючого капіталізму» [18, с. 72].

Надалі українські радянські історики не обминали можливостей приклеїти ідеологічні ярлики на праці М. Грушевського, на його історичні погляди. Автори ідеологічно «вичищеної», дозволеної сталінською цензурою «Истории Украинской ССР» стверджували, що М. Грушевський, як «типовий представник буржуазно-націоналістичної історіографії, ... свідомо перекручував українську історію, ... проповідував шовінізм та національну виключність, ... заперечував глибокі історичні зв'язки братерських російського та українського народів», а отже, він, на думку радянських істориків, свідомо проповідував «найбільш реакційні погляди» [16, с. 772].

М. Рубач в статті, надрукованій в «Радянській енциклопедії історії України», намагався надати критиці М. Грушевського науковий вигляд. Він наголошував, що «наукове значення праць Грушевського обмежене тенденційністю у доборі й узагальненні фактів, націоналістичною інтерпретацією джерел». Найбільшою ж світоглядною хибкою Михайла Сергійовича, на думку радянського історика, було те, що він «вороже ставився до марксизму», а також, «пропагуючи націоналістичну теорію «єдиного потоку», ... зображав українську націю безкласовою, безбуржуазною» [33, с. 484]. Проте в дійсності, науки в цих ідеологічних викладках не було.

В. Легкий у монографії, присвяченій конкретній історичній проблемі, зазначав, що «порочна концепція Грушевського з питань історії визвольної війни зайняла пріоритетне положення в українській буржуазній націоналістичній історіографії і знайшла своє відображення у всіх роботах його послідовників» [22, с. 7].

Ці та інші радянські ідеологічні напади на творчість М. Грушевського спотворювали його дійсні історичні погляди. Їх так звана критика була надуманою.

Українська діаспорна історична наука намагалася зберегти та розвивати національні надбання наукової творчості М. Грушевського. Крім того емігрантські науковці відстоювали його від брудних звинувачень, які не мають нічого спільного з наукою.

Д. Дорошенко і О. Оглоблин в «Енциклопедії Українознавства» зауважили, що, працюючи в Галичині, «в австрійських конституційних умовах, в науково-організаційних рамках НТШ» М. Грушевський реалізував свої історичні погляди і «спромігся розв'язати основне завдання української історіографії – дати синтезу української історичного процесу» [12, с. 402]. При цьому історики діаспори вважали, наукова творчість Михайла Сергійовича була «найвищим досягненням народницької історіографії» [12, с. 403].

О. Оглоблин в емігрантський період своєї наукової діяльності велику увагу приділяв аналізу історичної спадщини М. Грушевського. Діаспорний історик вважав, що основу історичних поглядів Михайла Сергійовича становила його схема історії України, «яка, по суті, була блискучим науковим обґрунтуванням традиційної схеми історії Східної Європи» [26, с. 18].

О. Оглоблин констатував, що схема М. Грушевського «не зважаючи на всі пізніші зміни та варіації і на всякі маніпуляції офіційної советської науки протягом кількох

десятиліть, майже до останньої війни існувала й панувала в українській советській історіографії» [26, с. 18]. Діаспорний історик підкреслив, що «головна ідея Грушевського – ідея народності, ця ідея походить від Костомарова, менше – від Драгоманова, і найменше – від Антоновича» [27, с.57].

Н. Полонська-Василенко вважала, що всупереч панівному становищу народницького напрямку, головним представником якого був М. Грушевський, поволи почав виявлятися в українській історіографії інший напрям – державницький. Він значною мірою, на думку дослідниці, «виріс на ґрунті схеми М. Грушевського, на блискучо доведеному факті тягlosti історичного процесу від Княжої доби до ХХ сторіччя» [27, с. 75].

Цю думку розвиває також Л. Винар. Він відкидає критичні звинувачення на адресу М.Грушевського «як «останнього могікана» народницького історіографічного напрямку», істориків-державників (Д. Дорошенка, І. Кревецького, Б. Крупницького), які вважали, що історик відстоюючи народницьку концепцію займав антидержавницьку позицію. На захист М. Грушевського засновник грушевськознавства констатував, що «історики-державники прийняли схему Грушевського як національну схему української історіографії. ... Отже «державницька школа» виросла з історичної школи Грушевського» [6, с. 102].

Л.Винар підкреслив, що в українській історіографії народницька концепція, прихильником якої був М. Грушевський, домінувала приблизно до вибуху Першої світової війни [4, с. 498]. Науковець з'ясував, що «з часом Грушевський значно поширив свої історіографічні концепції і перейшов певну історіографічну еволюцію, так само як і методологічну» [6, с. 100].

В іншій праці Л. Винар визначив: «Побіч ідеї примату народу, ідея української державности становить другу головну історіографічну та історіософічну концепцію в творчості історика. Ця концепція Грушевського пов'язана з федералістичною формою української державности, яка була притаманна «Старій Україні – козацько-гетьманській державі (державні концепції Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи та ін. гетьманів)» [3, с.29].

Таким чином, історіографічний аналіз питання, яке висвітлювалося в статті, надав можливість з'ясувати розвиток української історіографії та роль М. Грушевського в її становленні як історика-філософа на соціологічному ґрунті. Першими аналізували історіографічні праці М. Грушевського його учні та сучасники В. Герасимчук, І. Кревецький, С. Іваницький, В. Новицький, що свідчило про інтерес цих істориків до його наукової діяльності.

Радянська історіографія була суперечливою в оцінці М. Грушевського, значною мірою характеризувала його творчість негативно, оскільки він звинувачувався у застосуванні теорії безкласовості, вважався представником «збанкрутілої буржуазно-націоналістичної історіографії», істориком дорікалося ігнорування джерел, здобутків сучасної науки, фальсифікації подій визвольної війни та Переяславської ради 1654 року. Але з іншого боку попри негативне сприйняття історичних праць М.Грушевського все ж зазначалося про вплив його творчості не тільки на українську, але також на російську і польську історичну науку (О. Касименко, В. Легкий, М. Петровський, М. Рубач).

Історики діаспори Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Л. Винар, проаналізувавши наукову історіографічну спадщину М. Грушевського, зазначили: 1) історичні твори М. Грушевського стали найвищим досягненням народницької історіографії; 2) вплив засновника історичної схеми та його методології історичного дослідження на створення державницького напрямку в українській історіографії; 3) захист та відстоювання схеми М. Грушевського від нападів радянських істориків.

Аналітичні опрацювання дослідників виявили не тільки особливий внесок видатного вченого в історичні дослідження, але й розуміння нових завдань сучасності і нових викликів часу, які вимагаються від сучасної української історичної науки.

Список використаної літератури

1. Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Х. : Держ. Видав. України, 1928. – Т.1. Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – 245 с.
2. Винар Л. Вступ до науки грушевськознавство / Л.Винар // Український історик. – 1996. – № 1/4. – С.17–78.
3. Винар Л. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії / Л.Винар // Український історик. – 1991 – 1992. – № 1/4. – С. 13–53.
4. Винар Л. Михайло Грушевський і державницький напрям української історіографії / Л.Винар // Козацька Україна: Вибрані праці. – К. ; Львів ; Нью-Йорк ; Париж, 2003. – С. 498–515.
5. Винар Л. Михайло Грушевський – історик України / Л. Винар // Михайло Грушевський : зб. наук. пр. і матеріалів Міжнар. ювілейної конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів : НТШ, 1994. – С. 13–32.
6. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті. – [Мюнхен] : Сучасність, 1985. – 120 с.
7. Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф України / В. Герасимчук. – Львів, 1922. – 26 с.
8. Гирич І. Професор Любомир Винар і сучасне грушевськознавство / І. Гирич // Винар Л. Грушевськознавство: Генеза і іст. Розвиток. – К., 1999. – С. 119–126.
9. Грушевский (Грушевський) Михаил Сергеевич // Большая советская энциклопедия / под ред. В.Куйбышева. – М. : Сов. энцикл., 1930. – Т. 19. – Ст. 673–676.
10. Довідка директора Інституту історії партії при ЦК компартії України Ф.Ф.Єневича «Про недоліки в роботі Інституту історії України Академії наук УРСР» // У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України (1936–1956 рр.) : зб. документів і матеріалів : у 2 ч. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1996. – Ч. I (1936–1944 рр.). – С. 122 – 135.
11. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д. Дорошенко. – К. : Українознавство, 1996. – 256 с.
12. Дорошенко Д. Михайло Грушевський / Д. Дорошенко, О.Оглоблин // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Перевидання в Україні. – К, 1995. – С. 402–403.
13. Дорошенко Д. Державницький напрям / Д. Дорошенко, О.Оглоблин // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Перевидання в Україні. – К, 1995. – С. 403–404.
14. Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві : наук. вид. / С. Єсельчик. – К. : Критика, 2008. – 303 с.
15. Жуковський А. Любомир Винар: життя, діяльність і творчість / А.Жуковський // На службі Клію : зб. наук. пр. на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К. ; Нью-Йорк ; Париж ; Львів, 2000. – С. 15–41.
16. История Украинской ССР / редкол. А.К. Касименко и др. – К. : АН УССР, 1953. – Т. 1. – 838 с.
17. Іваницький С. Повернута в минуле аграрна політика ліберальної буржуазії (З приводу праць акад. М.П. Василенка з історії кріпаччини на Україні) / С. Іваницький // Україна. – 1932. – № 1/2. – С. 11–166.

18. Касименко О. К. Розробка й висвітлення основних етапів історії України / О. К. Касименко // Наук. зап. Ін-ту Історії України. – К. : Вид-во АН УРСР, 1950. – Т. 3. – С. 63–77.

19. Кревецький І. Наукова хроніка. Українська історіографія на переломі / І. Кревецький // ЗНТШ. – Львів. – 1924. – Т. 134/135. – С. 161–184.

20. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність / І. Крип'якевич. – Львів, 1935. – 28 с.

21. Легкий В. Крестьянство Украины в начальный период Освободительной войны 1648 – 1654 годов / В. Легкий. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. – 176с.

22. Новицький В. Державне минуле України як предмет науки / В. Новицький // Україна / під ред. М. Грушевського. – 1929. – Кн. 36. – С. 3–17.

23. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин. – Нью-Йорк : Організація чотирьох свобод України, 1963. – 87 с.

24. Оглоблин О. Михайло Грушевський і українське національне відродження / О. Оглоблин // Студії з історії України : ст. і джерельні матеріали. – Нью-Йорк ; К. ; Торонто, 1995. – 495с.

25. Окиншевич Л. Національно-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського / Л. Окиншевич // Україна. – 1932. – № 1/2. – С. 93–109.

26. Петровський М. Нариси з історії України / М. Петровський. – К. : Видав. АН УРСР, 1940. – Вип.4. – 268с.

27. Полонська-Василенко Н. Дві концепції історії України і Росії / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 52 с.

28. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1971. – 81 с.

29. Рубач М.А. Грушевський Михайло Сергійович / М.А. Рубач // Радянська енциклопедія історії України. – К. : Гол. ред. Укр. радян. енцикл., 1969. – Т. 1. – С. 483–484.

Стаття надійшла до редакції 10.04. 2013.

N. Romantsova

HISTORICAL VIEWS OF M. HRUSHEVSKY. THE PROBLEM OF UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE 20TH CENTURY

The article examines the Ukrainian researchers' analysis of the historical views of M. Hrushevsky. It deals with conceptual aspects and historiographical reviews of the scientist's works. The article dwells upon the status of this problem in the Ukrainian historiographical research works. The author summarizes that the scientific heritage of M. Hrushevsky requires a more thorough further examination.

Keywords: *historical views, scientific concept, ethnic focus, historiographical analysis, Ukrainian researchers, scientific diasporas, Soviet historians.*

УДК 303.446.4(477.6)

В. І. Шабельніков

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються основні проблеми наукового вивчення історії Донецько-Криворізької республіки, утвореної на початку 1918 р. Розвиток історіографії з вказаної теми аналізується шляхом об'єктивного погляду на стан її осмислення в